

פרק א

השאלות

בספרות חז"ל, ובעיקר במדרשים, פעמים רבות ניתן למצוא תיאורים מעניינים ומרחיקי לכת, דברים מחודשים ומעוררי פליאה. ואולם, בכל פעם שמתבוננים בהם, מגלים עולם שלם של עומק ורבדים אינסופיים של הבנה, כך שבמאמר אחד, או משפט אחד, או סיפור אחד, הם פותחים שער שלם של פרשנות ומשמעות. במסגרת חיבור זה, ברצוננו לפתוח את לימוד הסיפור של מגילת אסתר בארבעה מאמרי חז"ל, חלקם בגמרא וחלקם במדרש, חלקם מוכרים יותר וחלקם פחות, אך כולם מאמרים שבמבט ראשון נראים מוזרים וקצת תמוהים. ובמהלך הפרקים ננסה להעמיק בהם, לחבר את הדברים יחד, ולנסות לפענח את הצפנים שהטמינו חז"ל במשפטיהם הקצרים.

שאלה א

בגמרא מסכת חולין (דף קלט, ב) חז"ל לוקחים את הדמויות הראשיות של מגילת אסתר, ושואלים: 'איפה הדמות הזו רמוזה בתורה?' הם שואלים את השאלה הזאת על ארבע דמויות: משה,¹ המן, אסתר ומרדכי. הסיפור של מגילת אסתר אירע מאות שנים לאחר כתיבת התורה, ולמרות זאת חז"ל מוצאים בתורה רמזים לשמות של הדמויות המרכזיות במגילה. ואפשר להציע שתי דרכים בהבנת העניין. הדרך האחת היא, כמו שגם מבינים

1 זו שאלה לעצמה, מה הקשר של משה רבינו אל מגילת אסתר. ולא נעסוק בשאלה זו, אם כי מתוך מכלול הדברים יהיה אפשר אולי להעלות כמה הצעות בעניין.

רבים, שהתורה נכתבה כנבואה הכוללת את כל ההיסטוריה של העולם, ועל כן חז"ל מחפשים בתורה איפה רמוז הסיפור של מגילת אסתר. או אפשר גם להבין בדרך נוספת מהכיוון ההפוך, שכאשר חז"ל רואים שם של דמות, הם גם מבינים שכל שם משקף רעיון? ועל כן הם מחפשים בתורה איזה רעיון הדמות הזו באה לשקף, והם מוצאים זאת לפי משחק המילים שעשו.

בין כך ובין כך, כל אחד מן הפסוקים שחז"ל מביאים, אינו רק רמז על הדמות המסוימת הזאת, אלא הוא כולל בתוכו איזו שהיא פרשנות על הסיפור של המגילה, ויש קשר מהותי בין הפסוק שחז"ל מוצאים בתורה אל הדמות שאותה הוא מייצג. אם נפרש כמו הדרך הראשונה, אזי התורה בחרה לכלול את הסיפור של מגילת אסתר דווקא בפסוקים האלה; ואם כמו הדרך השנייה, אזי הדבר ברור עוד יותר, שהשם של אותה דמות במגילה בא להעביר את הרעיון של הפסוק הזה המופיע בתורה.

וכך לדוגמא, כאשר חז"ל שואלים: "אסתר מן התורה מנין?" ומוציאים לה רמז במילים בפרשת וילך: "ואנכי הסתר אסתיר" (דברים לא, יח), אפשר להבין מאוד מה הקשר בין הפסוק הזה אל מגילת אסתר. אם מסתכלים על המגילה, המגילה מספרת סיפור של 'אלוקים' מסתתר מאחורי הקלעים'. שם ה' כלל לא מוזכר במגילה; אפשר לקרוא את המגילה ולראות את כל הסיפור יחד עם הישועה וההצלה שהכול מתרחש באמצעים טבעיים וכביכול בלי אלוקים. הרעיון הזה שהאלוקים מסתיר את פניו במגילה, הוא חלק בלתי נפרד מסיפור המגילה, והוא כולל גם תפקיד מרכזי עבור היהודים שניצלו מהגזירה, לגלות את שם ה' הנסתר בתוך הסיפור.

ואולם כאשר חז"ל שואלים 'היכן רמוזה הדמות של המן הרשע בתורה?', כאן

2 כך לדוגמא במגילת רות, כאשר יש בתחילת הסיפור שני בנים, האחד בשם 'מחלון' והשני בשם 'כיליון', וכל העלילה בסיפור היא שמחלון זכה שאשתו תתייבם ותקים שם למת, וכיליון לא זכה כן, זה חוזר ומסביר אחורה מדוע מחלון נקרא על שם 'מחלה' וכיליון על שם 'כליה'. וכך במקומות רבים בתנ"ך, השם מלמד על המהות.

הם מוצאים מקור מאוד מעניין ומוזר; וברצוננו לחקור מה כוונתם בתשובה שהם נותנים. וכך הם אומרים:

המן מן התורה מנין? - "המן העץ".

הפסוק הזה מופיע בסיפור של אדם הראשון בגן עדן, לאחר שאכל מעץ הדעת שנאסר עליו. האלוקים שאל אותו 'איכה? ולהיכן הלכת?', הוא ענה, 'אני מתחבא מפחד כי אני ערום'. ואז אמר לו אלוקים: "מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירָם אֶתָּה, הֲמֵן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵבְלֹתִי אֲכָל מִמֶּנּוּ אֲכָלְתָּ?" (בראשית ג, יא). הנה המן הרשע מוזכר כאן בפסוקים האלה, בסיפור של אדם בגן עדן.

והרי לכאורה, אם היינו מתבקשים להקביל את המן הרשע אל אחת מהדמויות בסיפור חטא עץ הדעת, בהשקפה ראשונה היינו בוחרים בנחש. המן הוא דמות המייצגת בצורה כל שהיא את הנחש; הוא ערמומי, זדוני, חורש מחשבות רעות, רוצה להרוג ולהשחית. ואולם חז"ל כאן לא מדמים אותו אל הנחש, אלא בוחרים דווקא במשפט שהאלוקים אומר לאדם, ושם הם מוצאים רמז להמן. מה הם מתכוונים לומר בזה?

השאלה הראשונה אם כן היא: איך "המן העץ" קשור להמן הרשע?

שאלה ב

אחר שהמגילה מביאה סיפור אודות אלוקים המסתתר מאחורי הקלעים, האם אולי ישנה נקודה כל שהיא במגילה בה אלוקים חושף את עצמו מעט ומתגלה, נקודה מסוימת שאפשר להצביע עליה ולומר: 'הנה, מה שקרה כאן לא היה אלא יד ה'?' המדרש אכן מזהה רגע כזה במגילה, והוא נמצא לקראת סוף הסיפור. הבה נרענן מעט את סוף סיפור המגילה. לאחר הלילה הארוך שהמלך לא ישן, המן נכנס אליו לבקש לתלות את מרדכי, במקום זאת הוא היה צריך להרכיב אותו על הסוס, ומיד לאחר מכן אסתר עורכת את המשתה השני שלה. ובמשתה:

המלך אומר לאסתר: "מה שאלתך אסתר המלכה ותנתן לך, ומה בקשתך עד חצי המלכות ותעש".

אומרת אסתר: "אם מצאתי חן בעיניך המלך ואם על המלך טוב תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי. כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד וגו'".

אומר לה המלך: "מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן?"
היא מצביעה על המן ואומרת: "איש צר ואויב המן הרע הזה".

אם נעצור כאן לרגע, היינו חושבים, שאם המלך באמת אוהב את אסתר, זה אמור להיות מספיק כדי לחרוץ את גורלו של המן על המקום. הוא אמר לה: "וימה בקשתך עד חצי המלכות ותעש", והיה נראה שהוא באמת מוכן לעשות הכול עבורה. אבל זה לא קרה. במקום זאת, המלך יוצא בסערה לטייל בגן. זהו טיול מסוכן עבור אסתר; הגן הוא מקום שקט ושליו, מרגיע ומוריד מתח. אם יש אדם מלא כעס, כשהוא הולך לטייל בגן, הוא בעצם יוצא להירגע. ואם זה מה שאחשורוש עושה עכשיו, ככל הנראה הוא לא רוצה להרוס את היחסים שלו עם המן בעבור אסתר. אסתר אולי בנתה על זה שאחשורוש יתנהג באימפולסיביות, ומתוך התפרצות של כעס יוריד להמן את הראש. אך זה לא קרה; אחשורוש עושה הכול כדי להרגיע את עצמו ולהתגבר על הכעס.

אחשורוש חוזר. ובאותו הרגע, מסכן המן, בדיוק אז הוא נופל על המיטה של אסתר כדי להתחנן על נפשו. אבל המלך מצדו, מציג את זה כאילו הוא בא לעשות משהו אחר, וכך הוא קורא לעברו: "הגם לקבול את המלכה עמי בבית?!", ואיך שהמלך אומר את זה, המן נחרד ומתמלא בוש. אבל מה שמעניין, שגם אז, המלך עוד לא אומר 'תורידו לו את הראש!', הגזירה על המן עוד לא יצאה.

מה שכן קורה - וכאן אנו מגיעים אל המדרש המעניין - הוא שאז נכנסת דמות נוספת אל הסיפור: "ויאמר חרבונה אחד מן הסריסים לפני המלך, גם הנה העץ אשר עשה המן למרדכי אשר דבר טוב על המלך עמד בבית המן גבה חמשים

אָמַה" (אסתר ז, ט). פתאום משום מקום מפציע חרבונה ואומר למלך: 'המלך, דרך אגב, אני רוצה לעדכן אותך שיש לך עץ תליה מוכן ועומד בחצר; ולא רק זאת, אלא המן רצה לתלות עליו את מרדכי, את אותו איש שדיבר עליך טוב והציל אותך ממזימת הרצח. רק שתדע'. ורק אז, לאחר התוספת הזו של חרבונה, סוף סוף אומר המלך את שתי המילים שכל כך מחכים להם: "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ, תִּלְהוּ עָלָיו".

וכאן מגיע המדרש ואומר, 'אתה יודע מי זה חרבונה?' - וכמו תשובה מדרשית קלאסית, שחז"ל פתאום שולפים תשובה משום מקום ומנחיתים אותו, המדרש אומר: 'חרבונה הוא אליהו הנביא!' הוא לא היה איש אמיתי, הוא היה מלאך שנדמה לחרבונה הסריס של אחשורוש.³ כך שאם מחפשים במגילה נקודת זמן בה יש התערבות אלוקית, המדרש מצביע על הרגע הזה שבו חרבונה נכנס ומתערב, שזו הייתה יד אלוקים שנכנסה להציל את ישראל.

וכאן נשאלת השאלה, מאיפה הגיעו חז"ל אל ההבנה הזאת? מאיפה הם החליטו שצריך להיות איזה שהוא יצור מלאכי שנכנס לסיפור בסוף המגילה? נראה שאלמלא חרבונה, המלך היה איכשהו מנסה להתגבר גם על הכעס הזה ולהציל את המן; הוא היה צריך רק עוד דחיפה קטנה, ושם הגיע אליהו הנביא. השאלה השנייה אם כן היא: מאיפה הגיעו חז"ל להבנה שחרבונה הוא אליהו הנביא?

שאלה ג

בגמרא מסכת מגילה, חז"ל מתייחסים אל הרגע בו המלך חוזר מהטיול בגן ונכנס לבית, כאשר בדיוק אז הוא רואה את המן נופל על המיטה של אסתר, ויש להם תוספת לסיפור שלא כתובה במגילה. וכך הם אומרים:

3 פרקי דרבי אליעזר פרק נ', אסתר רבה י, ט.